

Czifra Botond: A csődület szabályainak dogmatikája a Codex Cambio-Mercantilisen

Bevezetés

A II. József halálát követően felfrissült hazai közélet első alkalommal az 1790-1791-es diétán tárhatta újra sérelmeit és kívánalmait az uralkodó elé. Az egynegyed évszázadot követően II. Lipót elé tárt ügyek sora olyan hosszúra nyúlt, hogy a legfontosabb társadalmi kérdések megvitatását elhalasztották, és országos bizottságokat – amelyek *systematica commissio* néven ismertek – rendelték ki kilenc olyan ügy előkészítésére, amelyek megoldása súlyos terhet vett volna le a korabeli magyar társadalom válláról. Ezek közé az elengedhetetlen reformok közé tartozott a kereskedelmi és hitelviszonyok rendezése, amelyek társadalmi oldalról fűtötték a későbbi politikai események kialakulását is.¹ A helyzet rendezésére a jogügyi bizottság – kiegészülve a kereskedelmi bizottság szaktudásával és külső szakértők részvételével² - 1795-re kidolgozott egy kódexjavaslatot, amely csődjogi rendelkezéseit jelen írásomban igyekszem ismertetni az Országos Levéltárban megtalálható kézirat,³ illetve a javaslat 1802-es nyomtatott szövege alapján.⁴ A szövegből ismertetett és bemutatott eljárást – első látásra a kortárs nyelvtől kicsit idegenül – *csődületnek* nevezem, a *concursum* latin kifejezés fordításaként. A csőd kifejezés használata félrevezető lenne abból a szempontból, hogy az elaborátum eljárása célját és jellegét tekintve is különbözik a hatályos jogban ismert csődeljárástól, ezért kissé etimologizálón a hitelezők csődületének segítségével igyekeztem kifejezni a kettő közötti különbséget, valójában pedig a *csőd* kifejezés is ennek redukált alakja.

A törvényjavaslat értelmezéséhez nagyon fontos felismerni, hogy a hatályos fizetéseképtelenségi eljárások fogalmai nem vetíthetők vissza teljes egészükben a XVII–XIX. század fordulójára. A törvényjavaslat olvasása során ennek szembevető bizonyítéka az, hogy

¹ VARGA János: A bihari nemesség hitelviszonyai a polgári forradalom előtt. *Történelmi szemle*, 1958/1-2. szám. 52. p.

² KÉPES György: A Codex Cambio-Mercantilis 1795. évi tervezete. Korai kísérlet a magyar kereskedelmi jog kodifikálására. In: Heil Kristóf Mihály (Szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok – Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, 2023, Gondolat Kiadó. 94. p.

³ MNL OL N 105 Fasc. XVII. No. 129.

⁴ *Codex Cambio Mercantilis pro Regno Hungariae Partibusque Eidem Adnexis in Tres Partes Divisus per Regnicolarem Juridicam Deputationem Articulo 67. 1791. ordinatam elaboratus*. Pozsony, 1802. Franciscus Josephus Patzko nyomdája.

nem választhatóak szét egyértelműen a likvidációs és a reorganizációs, tehát az adós vagyonának likvididde tételét szolgáló, mai terminológia szerint inkább a felszámolási eljáráshoz sorolható, illetve a megegyezést és a kereskedési tevékenység folytatását elősegítő, tehát mai terminológiánk szerint inkább a csődeljárás körébe sorolható elemek. A projektum eljárási szabályainak célja kettős. Az 1. §, mintegy a cikkely preambulumaaként a hitelezők védelme mellett az adósok védelmét is kiemeli, mint kitűzött célt (amely az előbbihez hasonlóan a közérdekből fakad).

Jóllehet, a javaslat jónéhány olyan biztosítékot és eljárási elemet beépít, amelyek az adósok védelmét szolgálják, és az alábbiakban ismertetésre kerülnek, a szabályok elsődleges célja az adós vagyonának likvidációja, annak ellenére, hogy a javaslat szövege több ponton is lehetőséget biztosít a teljesítésre, a fizetés elhalasztására, illetve a megegyezésre, amelyek egyértelműen reorganizációs jellegűeknek tekinthetők. Ennyiben a csődület sokkal inkább rokonítható a hatályos jog felszámolási eljárásával, de ezek használatát – dogmatikai bonyodalmak elkerülése végett – kerülöm. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy noha a reorganizációs jellegűnek tekinthető elemek első látásra túlsúlyban vannak a kódextervezetben, a projektum 8. cikkelye tartalmazza azokat a hitelezővédelmi intézkedéseket, amelyeket még a csődület megnyitása előtt, a fizetéseképtelenség elkerülése érdekében kell megtenni. Ezek a hitelezők számára további védelmet nyújtottak, a hetedik cikkely jelentősége pedig túlnyomó részt az alább kifejtett végrehajtási jog statuálása, így, ha a törvényjavaslat alapvetően óvatos megfogalmazásától eltekintünk, összességében a törvényjavaslatban sokkal több hitelezővédelmi eszköz található, mint azok az eszközök, amelyek az adósok védelmét szolgálhatják.

Ebből a szempontból fontos kiemelni, hogy jelen tanulmányban a *csőd* kifejezés jogtörténet-technikai értelemben kerül használatra, és a kifejezés nem összetévesztendő a hatályos csődeljárással, hiszen jellegét tekintve jelentősen eltér a hatályos csődeljárás szabályaitól. A csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvény 1. § (2) bekezdése egyértelműen kimondja, hogy a csődeljárás elsősorban a csődegyezség megkötésére irányul, a *csőd* kifejezéssel Herczegh arra a jogviszonyra utal, amelyben az adós tartozásai törlesztésére bizonyos időben nem rendelkezik elegendő végrehajtás alá vonható vagyonnal.⁵ Megjegyzem, hogy álláspontom szerint a projektum szövegét tekintve ez a meghatározás sem pontos, hiszen a szabályozott eljárás keretén belül kerül sor magára a

⁵ TÖRÖK Gábor: „Néhány gondolat a jogtörténetről - civiljogi szempontból”. In: *Juratissimus Author - Jogtörténeti tanulmányok Nagyné Szegvári Katalin tiszteletére*. Budapest, 2000, HVG-Orac. 11. – 22. p.

végrehajtásra is, így az operátum vonatkozásában nem értelmezhető fogalmi elemként az, hogy az adós ne rendelkezzen elegendő végrehajtás alá vonható vagyonnal, hiszen a csődület során, sőt, mi több, annak végeztével lát napvilágot az a tény is, ha az adós végrehajtható vagyona nem elegendő a követelések kielégítésére. Ez végső soron úgy foglalható össze, hogy a törvénytervezet vonatkozásában a csődület, mint eljárás során a hitelezők egyértelműen meghatározott végrehajtási jogot kapnak az adós vagyonára, illetve személyére, ha az nem élhet a jószágok átalengedésével.

Személyi és tárgyi hatály

A szabályok személyi hatálya két oldalról is megvizsgálható. A hitelező oldaláról a szövegben nem történik utalás arra, hogy a hitelező követelése milyen minőségben keletkezett: a hitelügyleteket bonyolító főpapokat, káptalanokat, alapítványokat, mágnásokat, a nemesi baráti kölcsönök folyósítóit, a bécsi tőke képviselőit, illetve a hitelügyleteket esetlegesen bonyolító néhány nagykereskedőt a törvényjavaslat egységesen creditornak nevezi. Az adóst tekintve azonban kijelenthető, hogy a Codex Cambio Mercantilis tervezetében kereskedelmi csődről beszélhetünk. A szöveg több helyen a *mercator* szót használja, és általános szankcióként kezeli a *jus mercantile*, a kereskedési jog elvesztését, így a debitort tekintve a javaslat személyi hatálya valószínűleg a kereskedőkre, és velük összefüggésben családtagjaikra terjedt ki. A nem kereskedelmi csőd egészen a 19. század közepéig egyébként csak német területeken volt jellemző⁶. A javaslatban megtalálható meg a *decoctus* kifejezés is, amelyet a szótárirodalom javaslatai szerint tönkrementnek értettem, de szeretnék utalni a csőd történetét övező megalázó megalázó büntetésekre,⁷ hiszen ez a terminus egyértelműen a latin *decoquere*, azaz főzni ige származéka. Mindazonáltal átvittén elhasznált értelemben is használatos, így lehetséges, hogy valójában nem egy testi büntetésről van szó, emellett az értelmezés mellett pedig az is szól, hogy a 14. §-ban meghatározott szűk esetkör kivételével az adós személyét a javak átalengedése után immunitás illette meg.

A csődület szabályai tárgyi hatályukat tekintve álláspontom szerint a jegyzőkönyvbe vett követelésekre terjedhettek ki. Az 1. §-ban azt olvashatjuk, hogy a csődület megidézésének azon a törvényszéken kell megtörténnie, ahol az *improtocollatio* megtörtént. A korszakban a jegyzőkönyvbe vétel elsősorban a betáblázott követelések tekintetében értelmezhető, de a teljeskörű feldolgozáshoz fontos lenne további kutatásokat végezni az *improtocollatio* jogintézményével kapcsolatban. Az 1723. évi 107. törvénycikk csődbeli,⁸ avagy az operátum terminológiájának megfelelően *csődületbeli* elsőbbség a törvényjavaslat szövege szerint már nem csak elsőséget adott volna a betáblázott követelések hitelezőinek, hanem álláspontom szerint bizonyos körben ki is zárta volna őket a csődület megidézésének lehetőségéből, hiszen annak mindenképpen azon a törvényszéken kellett megtörténnie, ahol a követeléseket jegyzőkönyvbe mondták. A telekkönyvre, illetve egyéb nyilvántartásokra vonatkozó

⁶ TÖRÖK Gábor: i. m. 16. p.

⁷ HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, 2006, Gondolat Kiadó. 476. p.

⁸ Uo. 226. p.

szabályozási kísérletek ugyan már a 17. században megindultak volna, rendre kudarcba fulladtak, hiszen a nemesség adóvesztélyt látott bennük. Ugyanezt a sejtést további kutatásokkal lenne szükséges alátámasztani, lehetséges, hogy ezzel a részletszabállyal a Kódex arra próbálta ösztönözni a hitelezést végző aktorokat, hogy diktálják jegyzőkönyvbe követeléseiket, anélkül, hogy kötelezte volna őket arra, hogy részt vegyenek valamiféle követeléskataszter kialakításában.

A szöveg alapján nem egyértelmű, hogy a jegyzőkönyvbe vett követelés hitelezője által indított csődülethez csatlakozhatott volna-e a jegyzőkönyvbe nem vett követelés hitelezője. Ugyanakkor az adóst a törvénytervezet szövege kötelezte volna arra, hogy jószágait és követeléseit tárja a törvényszék elé, ha valamelyik hitelező kéri, esküvel megerősítve, amelyben a jegyzőkönyvbe nem vett követeléseknek is szerepelnie kellett. Jóllehet, ez első látásra *lex imperfecta*, érdemes megjegyezni, hogy az adósnak hitelesített kettős könyvelést kellett a bíróság rendelkezésére bocsátania a csődület megnyitásakor, a kettős könyvelésben pedig, amennyiben a meghatározott időtartamon belül keletkezett, a jegyzőkönyvbe nem vett követelésnek is látszódnia kellett, így ezen hitelezők személyére is fény derült, jóllehet, a jegyzőkönyvbe vett követelések hitelezői elsőbbséget élveztek hozzájuk képest, hiszen eljárási többletjogosítványokkal rendelkeztek a csődület megnyitása és lefolytatása során. Mindezen túl, ahogy majd látni fogjuk, a tervezet a jószágok átalengedésének megtagadásával szankcionálja azt az adóst, aki a jegyzőkönyvbe nem vett követelések hitelezőinek a jegyzőkönyvbe vett követelések hitelezőit megelőzően teljesít. Fontos azonban megjegyezni, hogy a jegyzőkönyvbe vett követelések kitétele tette lehetővé az eljárás nemperes jellegét.

A csődület megidézése és megnyitása

A csődületet az adóssal szemben fennálló jegyzőkönyvbe vett követelések hitelezői közül az egyik, vagy akár többen, akár mindannyian kezdeményezhették, ez a jogosultság nem illette meg annak a követelésnek a hitelezőjét, amelyet nem vettek jegyzőkönyvbe. Fontos megjegyezni, hogy ugyanakkor a projektum végrehajtási eljárásról szóló szabályai⁹ nekik is lehetőséget adtak az érdekvégyesítésre, ám ezek a szabályok sokkal hátrányosabb helyzetbe hozták a jegyzőkönyvbe nem vett követelések hitelezőit, hisz a végrehajtás megindítása előtt jogerős bírósági határozatra volt szükség („*lata per Iudicium sententia, nisi appellata*”), míg a csődület alapvetően egy sokkal gyorsabb és hatékonyabb nemperes eljárásnak tekinthető.

A szöveg alaposabb olvasása során két kezdeti momentum különíthető el: a csődület megidézése és a csődület megnyitása. A csődület megidézésével feltehetően még nem állt volna be az eljárás likvidációs jellege. Az 1. §-ban az adóst felhívják arra, hogy kitűzött határnapon gondoskodjon a hitelezői követeléseinek teljesítéséről, ehhez készítse elő minden jóságát és adósságát, és terjessze őket a bíróság elé. Ezt a szabályt értékelhetjük úgy, mint az állam felügyelő részvételét a követelések teljesítésében, hiszen a csődület megidézésekor a bíróság még érdemi szerephez nem jut, a teljesítést az adós végzi a hitelezők kezéhez, így az a bíróság, ahol jegyzőkönyvbe vették a követelést, amelyre a csődületet megidézték, gyakorlatilag jóváhagyja az adós teljesítését. Ez a szabály egyértelműen az adóst védő szabályok közé sorolható: még mielőtt a hitelezőknek biztosítaná a törvény a végrehajtás jogát, egy újabb alkalommal rárója az adósra a teljesítés kötelezettségét (és ezúttal lehetőségét), a bíróság felügyelő szerepére pedig tekinthetünk úgy is, mint biztosítékra, hiszen hitelesíti, hogy az adós teljesítette a jegyzőkönyvbe vett követeléseket.

A csődület megnyitására akkor kerül sor, ha az adós akadályozza a hitelezőket a követelésük érvényesítésében, nem gondoskodik teljesítésről, a kitűzött határnapon nem jelenik meg, nem tárja a bíróság elé aktíváit és passzívait, vagy nem tudja mindegyik hitelezőjét megfizetni. Főszabály szerint tehát a csődület megidézésekor teljesíteni kell, a csődület megnyitására pedig valamilyen eljárási jellegű jogsértés miatt kerülhet sor, illetve akkor, ha vagyonhiány vagy fizetési tehetetlenség miatt az adós a határnapon nem fizeti meg hitelezőit.

⁹ *Codex Cambio Mercantil*, 14. – 16.p.

A csődület megnyitására és lefolytatására más szabályok vonatkoznak attól függően, hogy az adós hogyan került fizetéseképtelen állapotba. Alapvetően elkülöníthetünk esetleges (*véletlen*) és nem esetleges (*gondatlan, család*) fizetéseképtelenséget. A fizetéseképtelenséget esetlegesnek, avagy véletlennek tekinti a projektum szövege akkor, ha valamilyen *vis maior* folytán nem képes az adós kötelességei teljesítésére. Ebben az esetben nem vagyonihiány, hanem fizetési tehetetlenség, modern terminussal élve likviditási probléma áll a fizetéseképtelenség mögött. A szóba jöhető váratlan eseményekre a törvénytervezet 3. §-a exemplifikatív felsorolást nyújt: ilyennek tekinthető a tűzvész, az árvíz, az ellenséges támadás, a szélsőséges időjárási körülmények, vagy egy másik csődület, amelyben az adós hitelezőként vesz részt. Az időjárási körülmények elsősorban az agrártermékek kínálatát érintik, a tűzvész és az árvíz az agrárszektor mellett a kézművesipart is érinthette, ugyanúgy, ahogy az ellenséges támadás. A másik csődületben történő részvétel tekinthető úgy, mint egy fiktív kivétel a tehetetlenség vélelme alól. A kereskedelmi jogban azt a kereskedőt, aki beszünteti fizetéseit, fizetéseképtelennek tekintik.¹⁰ Ennek az oka elsősorban abban keresendő, hogy a láncolatban részt vevő többi kereskedő kifizetéseit a kitűzött határidők szerint tervezi, ezért a fizetések beszüntetése a láncolat összeomlását okozhatja.

¹⁰ TÖRÖK Gábor: i. m. 19. p.

A fizetési moratórium

A projektum szövege a fizetési moratórium kitűzésével azt hivatott megakadályozni, hogy a láncolat összeomlásával a kereskedők tömegesen – technikai értelemben vett – csődbe jussanak, és így veszélynek tegyék ki az ország ellátási láncolatát. Jóllehet, ez kedvező az adósoknak és a közérdeknek, magában hordja a lehetőséget arra, hogy a hitelezők érdekei súlyosan sérüljenek, ha az adós rosszhiszemű, hiszen amellett, hogy később jutnak hozzá követelésükhöz, ami az ő helyüket is veszélyeztetheti az ellátási láncban, ha emiatt fizetési tehetetlenségbe jutnak, az adós így arra is több időt kap, hogy elmenekülhessen, vagy vagyonát fedezetelvonó szerződések vagy egyéb jogi tények segítségével eltüntethesse.

Ezért annak érdekében, hogy a törvénytervezet a hitelezőket védje az adósok rosszhiszeműségével szemben, szigorú feltételekhez köti a fizetési moratórium igénybevételét, amelyeket a javaslat 4. §-a határoz meg. A moratórium igénybevételéhez az adósnak a bíróság rendelkezésére kellett bocsátania könyvelésének egy közhiteles példányát, esküt kellett tennie (ebből következik, hogy a moratóriummal történő visszaélés egyértelműen büntetőjogi felelősséget vont maga után), nyilatkoznia kellett arról, hogy amennyiben megfelelő időt biztosítanak számára, tartozásait meg tudja fizetni, és jót kellett állnia azért, hogy megfizeti a tartozását. A jóállás ebben a körben feltehetően kereskedelmi jogi felelősséget jelent. A törvényben kilátásba helyezett büntetőjogi szankciók az adós rosszhiszeműsége, illetve esküszegése esetére kerülnek meghatározásra, nincs szó arról, hogy amennyiben tartozását nem tudná megfizetni, büntetőjogi felelősséget kellene viselnie. Ha az adós rosszhiszemű, a kilátásba helyezett büntetőjogi szankciók mellett a moratórium kedvezményét is elveszíti. A büntetőjogi szankciók kilátásba helyezésében felfedezhető az az 1. §-ban kinyilatkoztatott, a csődülethez fűződő kiemelt közérdek, amely tudatában a projektum a probléma felé fordult. A felelősség rendszertani értelmezéséből az következik, hogy ebben az esetben a megnyitott csődületet folytatni kell vele szemben, a moratórium azt csupán felfüggeszti, és egy újabb lehetőséget biztosít a tartozás közhiteles megfizetésére, úgy, mint a csődület megidézésekor.

Tisztázatlan a törvényjavaslatban a kamatviszonyok és a moratórium időtartamának kérdése. Feltehetően a moratórium idejére a hitelezőket kamat nem illette meg. Ebből a korabeli kamatviszonyokon és a késedelmi kamat hiányán kívül abból is következtethetünk, hogy a moratórium alapvetően jellegét tekintve reorganizációs elem, így a rendelkezés teleologikus értelmezése is valószínűtlenné teszi a kamat előírását. Tekintettel arra, hogy a korszakban,

ahogyan azt a bevezető gondolatokban felvázoltam, nem is igazán beszélhetünk hitelezésről, a csődület szabályai valószínűsíthetően elsősorban a kényszerhitelezői pozícióba került más kereskedők számára biztosították volna az igényérvényesítést, ez pedig szintén a kamatmegállapítás ellen hathat. Ugyanakkor lehetséges az is, hogy ebben az esetben a csődületet felügyelő bíróság határozatában dönthetett volna a kamatokról és a költségekről, azonban ezzel kapcsolatban további kutatások szükségesek.

Ami az időtartamot érinti, arra sem találunk konkrét rendelkezést a projektum szövegében. A törvényjavaslat egyedül azt az elvárást fogalmazza meg, hogy a rendelkezésre álló időtartam a tartozással legyen arányos, és tegye lehetővé, hogy amennyiben tényleg csak az időből futott ki, az adós lassanként megfizethesse hitelezőit. Ugyanakkor érdemes figyelni arra, hogy a moratórium kitűzésére a csődület megnyílását követően kerül sor, amikor a folyamatban már az illetékes polgári bíróság is részt vesz, ennek megfelelően ezekben a kérdésekben általában a bíróság egyedi határozatai lehettek volna irányadók.

A jószágok átalengedése

A nem esetleges fizetéseképtelenség körén belül elkülöníthető gondatlan, illetve csalárd fizetéseképtelenség, annak függvényében, hogy az adós tudati állapota hogyan viszonyul a jogi helyzet és a jogi látszat viszonyához. A projektum főszabálya szerint úgy tekinti, hogy a csődület alapjául szolgáló helyzet a tönkrement hibájából jön létre, úgy, mint a teljesítés elmaradása vagy a hibás teljesítés, tehát a fizetéseképtelenség gondatlan. A csődületet a törvénytervezet akkor tekinti csalárdnak, ha előre megfontoltan és rosszhiszeműen (*csalárd szándékkal*) idézte elő a kereskedő, és a 15. §-ban exemplifikatív felsorolását adja azoknak a körülményeknek, amelyek vélelmezni engedik a csalárdságot, ugyanakkor ennek megállapítását alapvetően a bíró diszkréciójára bízta. Ilyen körülmény, ha valaki nem könyveli megfelelően gyermeki kereskedelmi ügyleteit, illetve a rájuk bízott feladatokat, ha az *improtocollatio* során hazudik ingatlanvagyonáról, ha annak tudatában is növelte adósságállományát, hogy nem lesz képes rá fedezetet biztosítani, ha tartozásai fedezetét akár a csődület megidézését követően, akár azt megelőzően elvonta, ha az aktívái és passzívái körét nem tárta őszintén a bíróság elé, ugyan előzetesen már megismerte őket, illetve ha valaki színleli a fizetéseképtelen állapotot azért, hogy rávegye a hitelezőit az adósságok egy részének elengedésére.

A csődület folyamatát a tervezet megalkotói számára a gondatlan fizetéseképtelenség állapota szolgált modell gyanánt. Az első kérdés a csődületben, hogy a hitelezők az adós személye felett is végrehajtást nyernek-e, vagy csupán az adós vagyona szolgál fedezetül, ő maga nem vethető alá valamiféle megalázó büntetésnek, vagy nem fosztható meg önrendelkezésétől annak érdekében, hogy tartozásait fedezni tudják. A projektum mindenképpen haladónak tekinthető abból a szempontból, hogy az adósok széles köre számára biztosítja azt, hogy adósságuk fedezetül csupán teljes vagyonuk szolgáljon. Ezt az engedményt a javaslat jószágok átalengedésének nevezi. Amennyiben az adós nem folyamodott moratóriumért, vagy a bíróságtól nem kapott lehetőséget a tartozások áttervezésére (ennek oka lehetett például az, hogy ha a könyvelés alapján egyértelmű volt, hogy nem csupán időre van szüksége az adósnak a teljesítéshez, vagy ha megtagadta az eskütételt), amennyiben gondatlan volt a fizetéseképtelensége, élhetett a jószágok átalengedésének engedményével. Viszont a fizetéseképtelenség csalárdsága önmagában nem alapozta meg azt, hogy az adós elveszítse a jószágok átalengedésének kedvezményét. A tervezet 14. §-a taxatívén felsorolja azokat az okokat, amelyek megalapozhatták a jószágok átalengedésének elvesztését. Ezek között szerepel

az az eset, amikor az adós nem tárta a bíróság elé aktívait és passzívait, jóllehet, tudomása volt arról, hogy ezek egyenlege zérus, az az eset, amikor nem vezetett két éven keresztül megfelelő könyvelést, az az eset, amikor vagyonát fényűzéssel emésztette fel, illetve az az eset, amikor annak ellenére, hogy tudott passzívai túlsúlyáról, olyan hitelezőknek teljesített, akiknek nem voltak jegyzőkönyvbe véve a követelései.

A csődület főszabálya

Amennyiben az adós megkapta a jószágok átalengedésének engedményét, vele szemben a csődületet a logikai értelmezés alapján a tervezet főszabálya szerint kellett lefolytatni. Ebben a körben a projektum 7. §-a szerint azon a törvényszéken, ahol a követeléseket jegyzőkönyvbe vették, az adósnak nyilatkozni kellett aktívai és passzívai állásáról, a hitelezők közül pedig bármelyik kérhette azt, hogy az adós ezt esküvel erősítse meg. Ez az aktus a korabeli szabályrendszerben az adós büntetőjogi felelősségét eredményezte arra az esetre, ha a törvényszék előtt előadott tények hamisak lettek volna, hiszen ekkor esküszegésért kellett felelnie. Amennyiben az adós korábban fizetési moratóriumért folyamodott, nem kellett ismételten nyilatkoznia aktívai és passzívai állásáról. Ezt követően (8. §) az adósnak esküt kellett tennie az illetékes törvényszék előtt arra, hogy amennyiben vagyona nagyobb részéhez hozzájut („*ad meliorem fortunam pervenerit*”), annak erejéig adósságait megfizeti, tehát minden olyan bevételt, amely a csődület folyamán hozzá érkezik, arra fordítja, hogy megfizesse tartozásait. Amennyiben ezt a szabályt összevetjük a tervezet későbbi szakaszaival, ahol külön szankcióként tüntetik fel a kereskedési jog elvesztését, arra következtethetünk, hogy a csődület során az adós valójában kereskedelmi tevékenységét – már amennyire vagyona nélkül erre lehetősége volt – folytathatta, azonban bevételeit tartozásai fedezésére kellett fordítania. Tekintettel arra, hogy az adós a csődület állapotából a tervezet szabályai szerint nem szabadul, csak abban az esetben, ha tartozásait megfizette, és fizetését a bíróság jóváhagyta, arra következtethetünk, hogy a projektum el is várta volna tőle azt, hogy fedezetet teremtsen, akár kereskedelmi tevékenysége révén, akár munka útján. Erre utalhat a 10. § azon szabálya is, amely megtiltja azt, hogy az adós azt a pénzt, amelyet bevételként a csődület ideje alatt megszerez, saját létfenntartására fordíthassa, tekintettel arra, hogy esküt kellett tennie arra, hogy ezt az összeget a teljesítésre fordítja.

Annak érdekében viszont, hogy az adóst, és mindazokat, akikkel szemben őt valamilyen családjogi jogviszony alapján tartási kötelezettség terheli, megóvják az éhhaláltól, a

létfenntartásához szükséges eszközeit, úgy, mint a ruháit, a házi eszközöket, és az egyéb szükséges holmikat a projektum 9. §-a alapján nem szabad tőle elvenni. Ez a szakasz felsorolja azokat a hozzátartozókat, akikkel szemben a csődület során a tartási kötelezettséget el kell ismerni, ezek pedig a tönkrejutott felesége és gyermekei.

A projektum 10. §-a alapján élelmezésükről is gondoskodni kell, fejenként legalább hat, legfeljebb tizenhét krajcárral számítva, a rendes bírójuk határozata szerint. A bírónak ez esetben arról kellett döntenie, hogy milyen összeg szükséges a család minimális fenntartásához. A törvénytervezet arra nézve nem nyújtott iránymutatást, hogy milyen szempontokat kell figyelembe venni a szükséges tartás meghatározásához, azt teljes mértékben a bíró diszkrétíójára bízta. Érdemes megjegyezni, hogy a projektum szövege, ellentétben a 10. § széljegyzetével, nem tiltja meg az adós számára azt, hogy élelmet kérjen családtagjaitól, hanem a tiltás a kapott adományok felhasználására vonatkozik (*Jure hoc uti non valebit*). Ez alapján azok az adományok, amelyeket az adós családtagjaitól, illetve másoktól kap, a csődület fedezetéül szolgáló vagyonba tartoznak, tehát a tönkrejutott esküje szerint ahelyett, hogy felhasználná őket, azokat értékesíteni kell, és a hitelezők kielégítésére kell fordítani. Ezek a szabályok nem szólnak arról, hogy hogyan kell az adós vagyonát értékesíteni, illetve arra végrehajtást vezetni, ezekre feltehetően az I. rész 9. cikkely (*De Executione et Licitatione*) szabályait kellett volna alkalmazni.

A barátságos megegyezés

A legfontosabb bizonyítéka annak, hogy a csődületben keverednek a – mai terminusaink szerint – felszámolási eljárás és a csődeljárás elemei, tehát a likvidációs és a reorganizációs elemek. Ugyan a csődület a hitelezők kielégítésére irányul az adós vagyonának likvidációján keresztül, amennyiben az adós részéről, és legalább a hitelezők egy részének részéről arra készség mutatkozik, és a többi hitelező nem tiltakozik ellene, a projektum lehetővé teszi azt, hogy az adós és a hitelezők egyezséget kössenek. Ezt a javaslat a hitelezők védelmével indokolja, amikor megfogalmazza, hogy az egyezség megkötésén keresztül, akkor is, ha esetleg ennek érdekében követeléseik egy részét el kellene engedniük, időt és költségeket spórolhatnak meg. Amennyiben az egyezség szándékát az illetékes törvényszéknek bejelentik, a bíróság legutóbbi határozatát és a csődületet egy hónapra fel kell függeszteni, és az adósnak és a hitelezőknek meg kell kezdenie az egyezkedést.

A 12. § viszont arról tanúskodik, hogy az adósnak nem kellett volna mindegyik hitelezővel egyezségre jutnia ahhoz, hogy szabadulhasson a csődületből. Az egyezség érvényességi feltétele az adóssal szemben fennálló követelések többségével rendelkező hitelezők beleegyezése volt, attól függetlenül, hogy a követelések többségével hány hitelező rendelkezett. Ebben az esetben az egyezség a többi hitelezőt is kötötte, kivéve egy privilegizált hitelezői kört: azokat, akik követeléseinek fele már a jószágok átalengedése előtt kielégítést nyert végrehajtási eljárásban, illetve azokat, akiket különös jelzáloggal, vagy kézizáloggal láttak el, kivéve, ha ezek a biztosítékok, illetve a kielégített követelések fedezetelvonás eredményeképpen, rosszhiszeműen születtek. Az egyezség ezeket a hitelezőket nem kötötte. Ennek legfontosabb hozadéka az volt, hogy ha a követelések többségével rendelkező hitelezői kör esetleg a követelések részleges elengedésében egyezett meg az adóssal, a felsorolt hitelezői kör fennmaradása teljes egészében fennmaradt. A már felerészben kielégítést nyert hitelezők körében ezt indokolhatja a fennálló követelésük vélelmezhetően alacsonyabb értéke, hiszen emiatt sokkal kisebb hatásuk lehetett az egyezség létrejöttére. Álláspontom szerint azt pedig azért nem kívánták, hogy az egyezség a zálogjogosultakat is kösse, hiszen a zálogjog elsődleges célja az igényérvényesítés függetlenítése az adós fizetési hajlandóságától¹¹, ennek megfelelően

¹¹ HORVÁTH Attila: i. m. 294. p.

a zálogjogosult elveszteni elsőbbségi kielégítési jogát abban az esetben, ha kötné őt az adós egyezsége a többi hitelezővel.

A javaslat 13. §-a viszont kiemeli, hogy a csődület felfüggesztésének célja az adós teljesítése, tehát abban az esetben, ha arra nem kerülne sor, az egyezés semmilyen joghatással nem bír a még fennálló követelésekre. A tervezet szövege nem utal *in integrum restitutio* eszközölésére, hanem úgy fogalmaz, hogy a hitelezők jogait vissza kell helyezni az előző állapotba (*Juribus Creditorum in pristinum repositis*). A projektum így ezen a ponton nyitva hagyja azt a kérdést, hogy amennyiben az egyezés keretén belül történik teljesítés, de az nem teljeskörű, mi legyen a teljesített követelések sorsa. Elképzelhető, hogy ebben az esetben *in integrum restitutio* alkalmazását rendelte volna el az illetékes bíróság, ahogyan az is, hogy határozatában kinyilvánította volna, hogy az adós a teljesített követelés, illetve követelésrész erejéig szabadul a kötelemből, de a meg nem fizetett részekre vonatkozó jogosultságok az előző állapotba kerülnek, tehát a hitelezők az egyezés során elengedett tartozásrészeket is követelhetik a csődület újranyitása előtt. E szakasz arra is utal, hogy amennyiben felmerül az adós rosszhiszeműségének lehetősége, őt az illetékes törvényszéknek át kell adni a helyzet tisztázása érdekében, ha pedig csalárdsága bebizonyosodik, az az alább ismertetett büntetőjogi szankciók megalapozásául szolgálhat.

A család fizetéseképtelenség

A projektum a hitelezők védelméhez fűződő közérdek biztosítására kereskedelmi (kártérítés, kereskedési jog elvesztése) és büntetőjogi szankciókat rendel arra az esetre, amennyiben az adós rosszhiszeműen, csalással, akár másokkal, akár a hitelezők egy részével összejátszva idézné elő saját fizetéseképtelenségét, vagy valamilyen olyan jogi tény, amely befolyásolhatja a csődület folyamatát. A csalárdságra, ahogyan feljebb láttuk, a tervezet csak exemplifikatív felsorolást ad, az illetékes törvényszéknek alapvetően esetről esetre kell eldöntenie, hogy fennáll-e az adós rosszhiszeműsége.

A 16. § általános szankcióként fogalmazza meg, hogy a család tönkrementnek, illetve azoknak, akik a csalárdságot vele együtt követték el, vagy pártfogóként működtek közre, meg kell térítenie a csalással okozott kárt. A javaslat úgy fogalmaz, hogy a kárt jóvá kell tenniük, ám nem rendelkezik pontosabban a kártérítési viszonyokról. Valószínűleg a család adós, a társai, illetve a pártfogói a kár megtérítéséért egyetemlegesen feleltek volna, de az is lehetséges, hogy az okozott kárt a csődületben érvényesítendő passzívák közé tervezték elhelyezni. Ezt jómagam azért tartom valószínűtlennek, mert a projektumból az vehető ki, hogy a kár jóvátétele mindannyiójuk kötelessége, ez pedig valószínűbbé teszi az egyetemleges felelősséget. Emellett az adóst, társait és pártfogóit a tervezet a Codex de Delictis et Poenis-ben meghatározott időtartamú elzárással is fenyegeti. Általános szankcióként a tervezet 20. §-a azt is kinyilatkoztatja, hogy amennyiben a tönkrement a fizetéseképtelensége vagy egyéb más tény tekintetében csalártnak bizonyul, a vele szemben fennálló követelések nem évülnek el, kivéve azt az esetet, ha hitelezőivel megegyezik, hiszen erre ilyenkor is lehetősége van.

A csalárdság körében külön tárgyalja a tervezet azt az esetet, amikor a tönkrement menekülésbe fog. Ebben az esetben a tervezet szövege szerint a fizetéseképtelenség jellegét tekintve nem válik csalárddá pusztán csak azért, mert az adós elmenekült, hisz a csalárdságot a fizetéseképtelenség tárgyi körülményeinek megfelelően, a fentebb látottak szerint kell megítélni. Amennyiben az adós megszökik, a bíróság csődtömeggondnokot állít, akinek feladata az adós érdekeinek képviselete a csődtömeg számbavétele, és felbecsülése. A projektum szerint ezt követően a csődtömeget a bíróságon el kell zárni, és a csődtömeggondnok nyer felette rendelkezési jogot, amelyet annak érdekében kell gyakorolnia, hogy a távollévő adóst megóvja a vagyon károsodásától. A csődtömeggondnok e körben az adós kereskedelmi tevékenységét is folytathatja. Ez a szabály természetesen a hitelezők védelmét is szolgálja: a csődtömeg

megóvása nem csak az adós teljesítését könnyíti meg, hanem azt is, hogy a hitelezők kielégítést nyerhessenek. A helyzet tisztázása érdekében a tönkrejutottat nyilvános hirdetményekben kell felhívni a visszatérésre, a felhívást pedig nem csak a bíróság hirdetményeiben, hanem a sajtóban is meg kell jelentetni. A tervezet előírja, hogy adják világosan az adós tudtára, hogy szabadságvesztéssel¹² fenyegetik, amennyiben nem tér vissza, és a harmadik határnapon sem jelenik meg, feltéve, hogy nem kapott *salvus-conductus*-t a királytól.

A csalárd adóst kereskedési joga elvételével is szankcionálhatták, abban az esetben, ha nem tért vissza, és a törvényszék bizonyítottan látta megátalkodottságát: tehát abban az esetben, ha több csődület alkalmával is eltűnt a hitelezők elől. Abban az esetben, ha az adós eltűnésén túlmutatóan valamely egyéb körülmény is a fizetéseképtelenség csalárdságát engedi megállapítani, a 18. § *a contrario* értelmezése alapján egyéb bizonyítás nélkül meg kell fosztani kereskedési jogától. Ebben az esetben a tönkrejutott csupán visszatéréssel nem biztosíthatta azt, hogy megtarthassa kereskedési jogát: ehhez hitelezőivel is meg kellett egyeznie. Amennyiben a tönkrejutott pedig a harmadik határnapon sem jelent meg, és megállapítható, hogy a fizetéseképtelensége csalárd, és az adós rosszhiszemű volt, a kereskedelmi jogának elvesztésén túl szabadságvesztés-büntetésre is ítélni kell. E körben megállapítható, hogy a javaslat csődjogi része a büntetőjogi szankciót mintegy *ultima ratio* büntetésként, igen szűk körben rendeli alkalmazni, ebben a tekintetben pedig a korszellemhez képest igencsak haladó szellemiségűnek tekinthető.

¹² E következtetés a fordítás legemberpróbálóbb dilemmájára adott egyéni megoldáson nyugszik. A tervezet szövegében ezen a ponton mindkét vizsgált iratban a *valvaliter* kifejezés szerepel, amely sem a hazai, sem a nemzetközi klasszikus latin szótárirodalomban, sem a műszótárirodalomban nem fellelhető, ezért ezen a ponton ismét romanista műveltségemre igyekeztem támaszkodni. A kifejezésből az *-iter* adverbiumképzőt leválasztva a *valvalis* gyök nyerhető vissza, amelyből az *-alis* denominális melléknévképző leválasztásával visszanyerhető a **valv-* szógyök. Ez a szógyök leginkább a *valvae*, *orum*, *n* kifejezésben ismerhető fel, amely szárnyas ajtót, illetve ajtószárnyat jelent, viszont a törvényszöveget megelőzően megjelölt törvénykezési műszótár ismeri a *valva craticulata* kifejezést, amely a börtön rostélyos ablakára utal. Ebből arra következtettem, hogy a korszakban a büntetés-végrehajtási épületek ablakaira is utaltak a *valva* kifejezéssel, a *valvaliter* a törvényjavaslat-szöveg 17. §-ában ezért került úgy fordításra, mint „*rácsokkal fenyegetve*”.

A csődjogi javaslat értékelése, konklúzió

Ahogy a projektum részletes ismertetése körében arra már utaltam, értékelésem szerint a Codex Cambio Mercantilís csődülete haladó szellemű javaslatnak tekinthető. Több alkalommal is láthattuk, hogy ugyan a csődület, mint eljárás elsősorban a hitelezők végrehajtási jogának biztosítására irányul, a projektum szabályai több alkalommal is lehetővé teszik az adósnak a teljesítést, és számos olyan reorganizációs jellegű elemet tartalmaz, amely arról tanúskodik, hogy a jogügyi bizottság kifejezetten türelmesnek bizonyult az adósokkal szemben. A csődület megidézésének szabályai, a fizetési moratórium és a megegyezés lehetősége mind biztosítják a tönkrement számára a lehetőséget arra, hogy szabaduljon a kötelemekből, és az adós javára értékelhető az illetékes törvényszék alapvetően széles diszkréciója, például a büntetőjogi felelősség megállapításával kapcsolatban, vagy az adós létfenntartását biztosító vagyon mértékének meghatározásával kapcsolatban.

Mindemellett fontos megjegyezni, hogy a javaslat haladó szelleméről az is tanúskodik, hogy az adós azt az esetet kivéve, amikor elmenekült a csődület elől, a hitelezők kielégítése körében rendelkezhetett vagyonával (ellentétben az 1887. évi XVII. tc, az Apáthy-féle csődtörvény 3. §-ával, ahol a rendelkezési jog a tömeggondnokra szállt), ez pedig abból a szempontból kulcsfontosságú, hogy a végrehajtás vezetése során ez tette lehetővé az adós és a hitelezők számára a megegyezés rugalmas lehetőségét. A tervezet a *jus mercantile* elvesztését, illetve a büntetőjogi szankciókat kivételesként kezelte, és életbe lépésükhöz megkövetelte, hogy az illetékes törvényszék bizonyítást folytasson arra a tényre nézve, amely az alkalmazás alapjául szolgál.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a tervezet világos és jól meghatározott szabályaival kiszámítható környezetet teremthetett volna a hitelezők igényérvényesítéséhez, és a csődület szabályai a rendi magánjoghoz képest jelentősen lerövidíthették volna az eljárás időtartamát. A Széchenyi által emlegetett hatéves időtartamhoz képest a *concurso*s néhány hónap alatt biztosította volna, hogy a hitelezők kielégítést nyerjenek, így jóval hatékonyabb hitelezővédelmi mechanizmusnak tekinthető. Ugyanakkor ismét szeretnék utalni arra, hogy a Kódex II. részének VII. cikkelye számos további intézkedést statuál, amelyek azt hivatottak megelőzni, hogy a hitelezők ne is kerüljenek olyan helyzetbe, hogy csődület megidézésére szoruljanak.

A jelen tanulmányban ismertetett vizsgálatnak ebből a szempontból fontos tulajdonsága, hogy részint a terjedelem korlátai miatt, részint a kutatási munka jellege miatt a tervezet egyetlen artikulusára korlátozódott. Ugyanakkor annak érdekében, hogy teljes képet kaphassunk a Codex Cambio Mercantilis hitelezővédelmi mechanizmusairól, a jövőben elengedhetetlen még legalább a végrehajtásról és az árverezésről szóló I. rész IX. cikkely, a fizetéseképtelenség megelőzésének érdekében megteendő intézkedésekről szóló II. rész VII. cikkely, az ügyletek könyveléséről szóló II. rész V. cikkely, továbbá a Codex de Delictis et Poenis vonatkozó büntetőjogi rendelkezéseinek vizsgálata, hiszen a teljes hitelezővédelmi rendszert ezek a rendelkezések építik fel. Fontos megjegyezni azt is, hogy a szabályrendszer vizsgálatára csupán a Kódex szövege alapján tettem kísérletet, noha a bizottsághoz érkezett szakértői javaslatok és a bizottság rendelkezésére bocsátott jogszabályok, amelyek a levéltári kutatómunka során kezembe kerültek, szintén fontos források a hitelezővédelmi rendszer értelmezéséhez.